

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ СПОРТУ ТА ТУРИЗМУ

Опанасюк Н. А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Національний університет фізичного виховання і спорту України
ORCID: 0000-0001-7418-8622*

Антоненко І. Я.,
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри туристичного та готельного бізнесу,
Національний університет харчових технологій
ORCID: 0000-0003-2299-2365*

Опанасюк Н. А., Антоненко І. Я. Конституційно-правові засади забезпечення прав людини у сфері спорту та туризму.

Стаття присвячена аналізу конституційно-правових засад забезпечення прав людини у сфері спорту та туризму крізь призму свободи пересування як одного з базових особистих прав людини. Обґрунтовується, що права людини у сфері спорту та туризму мають спільну конституційно-правову природу і базуються передусім на свободі пересування, особистій свободі та принципі поваги до людської гідності. Реалізація цих прав є важливим чинником фізичного, духовного та соціального розвитку особистості й відповідає конституційній моделі України як демократичної, правової та соціальної держави. Свобода пересування виступає ключовою правовою передумовою здійснення туристичної діяльності та участі особи у спортивних і фізкультурних заходах. Метою дослідження є з'ясування юридичної природи свободи пересування та обґрунтування її ролі у реалізації прав людини у сфері туризму і спорту в умовах демократичної, правової та соціальної держави. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий і доктринальний аналіз. У роботі використано положення Конституції України, міжнародно-правові акти у сфері прав людини, а також наукові підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні свободи пересування як базового особистого (природного) права людини, що у сучасних умовах реалізується через інституціоналізовані форми соціальної мобільності, зокрема у сфері туризму та спорту. Уперше у вітчизняній конституційно-правовій доктрині туризм і спорт розглядаються як взаємопов'язані сфери реалізації свободи пересування, що мають спільну правову природу, але відрізняються функціональним призначенням. Обґрунтовано, що забезпечення рівного доступу до туристичної та спортивної інфраструктур є складовою конституційного обов'язку держави й важливою гарантією недискримінації. За результатами дослідження встановлено, що права людини у сфері спорту та туризму мають комплексну конституційно-правову природу, ґрунтуються на свободі пересування, особистій свободі та визнанні гідності людини, а їх ефективна реалізація сприяє фізичному, духовному й соціальному розвитку особистості та утвердженню України як демократичної, правової й соціальної держави.

Ключові слова: конституційне право, права людини, свобода пересування, туризм, спортивна діяльність, соціальні права, культурні права, соціальна держава, доступність туризму, охорона здоров'я, екологічна безпека, недискримінація.

Opanasiuk N.A., Antonenko I.Y. Constitutional and legal principles of ensuring human rights in the fields of sport and tourism.

The article is devoted to the analysis of the constitutional and legal foundations for ensuring human rights in the fields of sports and tourism through the prism of freedom of movement as one of the fundamental personal human rights. It is substantiated that human rights in the fields of sports and tourism share a common constitutional and legal nature and are primarily based on freedom of movement, personal liberty, and the principle of respect for human dignity. The realization of these rights is an important factor in the physical, spiritual, and social development of the individual and corresponds to the constitutional model of Ukraine as a democratic, rule-of-law, and social state. Freedom of movement serves as a key legal prerequisite for engaging in tourism activities and participating in sports and physical culture events. The purpose of the study is to clarify the legal nature of freedom of movement and to substantiate its role in the realization of human rights in the fields of tourism and sports within the framework of a democratic, rule-of-law, and social state. The methodological basis of the study consists of general scientific and special legal methods of cognition, including dialectical, systemic-structural, formal-legal, comparative-legal, and doctrinal analysis. The research is based on the provisions of the Constitution of Ukraine, international legal instruments in the field of human rights, as well as scientific approaches of domestic and foreign scholars. The scientific novelty of the study lies in substantiating freedom of movement as a fundamental personal (natural) human right, which in modern conditions is realized through institutionalized forms of social mobility, particularly in the fields of tourism and sports. For the first time in the national constitutional and legal doctrine, tourism and sports are considered as interrelated spheres of the realization of freedom of movement, having a common legal nature but differing in their functional purpose. It is argued that ensuring equal access to tourism and sports infrastructure constitutes a component of the constitutional duty of the state and an important guarantee of non-discrimination. The results of the study demonstrate that human rights in the fields of sports and tourism have a complex constitutional and legal nature, are based on freedom of movement, personal liberty, and recognition of human dignity, and their effective implementation contributes to the physical, spiritual, and social development of the individual, as well as to the establishment of Ukraine as a democratic, rule-of-law, and social state.

Key words: constitutional law, human rights, freedom of movement, tourism, sports activities, social rights, cultural rights, social state, accessibility of tourism, health protection, environmental safety, non-discrimination.

Постановка проблеми. Конституція України 1996 року вперше на рівні Основного Закону закріпила пріоритет людини, її прав і свобод як найвищої соціальної цінності, істотно розширивши та оно-вивши систему конституційних прав і свобод людини та громадянина. Вагоме місце серед них посідає право на свободу пересування, право вільно залишати територію України та гарантоване громадянам України право у будь-який час повернутися до своєї держави (ст. 33 Конституції України) [1]. Вказане право має безпосереднє значення для реалізації прав людини у сфері туризму та інших форм соціально й культурно зумовленої мобільності особи. Можливість здійснення туристичних подорожей у доктрині розглядається як форма реалізації конституційної свободи пересування, що ґрунтується на повазі до людської гідності, особистій свободі та автономії волі людини.

Поряд із туризмом вагомою сферою реалізації свободи пересування є спорт. Проведення спортивної діяльності, участь у змаганнях, тренувальному процесі, спортивно-масових та фізкультурно-оздоровчих заходах об'єктивно зумовлюють необхідність вільного пересування як територією держави, так і за її межами.

Метою дослідження є визначення конституційно-правових засад реалізації права на свободу пересування в Україні, а також з'ясування юридичної природи свободи пересування та обґрунтування її ролі у реалізації прав людини у сфері спорту і туризму в умовах демократичної, правової та соціальної держави.

Стан опрацювання проблематики. Науковці по-різному класифікують право на свободу пересування: як політичне, природне або соціальне. У науковій літературі воно традиційно відноситься до політичних прав, що відображено у працях В. В. Головченка, М. І. Сірого [2], Ю. І. Миколаєнка [3] та інших. Такий підхід пов'язується з опосередкуванням взаємовідносин між особою і державою у політичній сфері. На нашу думку, така позиція значною мірою зумовлена недостатнім опрацюванням

юридичної природи свободи пересування в умовах демократичної правової держави. Право на свободу пересування за своєю суттю належить передусім до природних (особистих) прав людини, оскільки безпосередньо пов'язане з особистою свободою та автономією волі. Саме такого підходу дотримуються О. М. Баймуратов [4], І. І. Голубка [5], Ю. В. Кириченко [6], А. М. Колоді та А. Ю. Олійник [7], Ю. І. Малеш [8], Л. В. Міхневич [9], В. Ф. Погорілко [2], Colin Harvey, Robert P. Barnidge [10] та інші науковці.

Разом із тим у доктрині підкреслюється соціальна природа цього права у сфері туризму, де мотивацією подорожей є відпочинок, оздоровлення та пізнання. Проте базовим критерієм залишається особиста свобода та здатність самостійно обирати напрями й способи пересування.

Міжнародно-правові акти, такі як Манільська декларація зі світового туризму (1980) [11], Гаазька декларація з туризму (1989) [12] та Глобальний етичний кодекс туризму (1999) [13], підтверджують соціальний, економічний, політичний і культурний вплив туризму.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу пересування, право вільно залишати територію України та гарантоване громадянам України право у будь-який час повернутися до своєї держави (ст. 33 Конституції України) [1] має безпосереднє значення для реалізації прав людини у сфері туризму та спорту. Доктринальний аналіз свідчить, що туристичні подорожі розглядаються як один із практичних способів реалізації конституційної свободи пересування, зміст якої визначається через повагу до людської гідності, особисту свободу та автономію волі особи.

Водночас, реалізація права людини на заняття спортом і фізичною культурою базується на комплексі конституційних прав, зокрема на праві на охорону здоров'я (ст. 49), відпочинок (ст. 45), безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), а також праві на участь у культурному житті суспільства [1]. Свобода пересування у цьому контексті виступає необхідною передумовою реалізації зазначених прав, у тому числі на міжрегіональному та міжнародному рівнях.

Спорт і туризм мають виразний соціальний та культурний характер, сприяють фізичному й духовному розвитку особистості, формуванню здорового способу життя, інтеграції людини у суспільство, утвердженню принципів рівності та недискримінації. У цьому контексті участь у спортивних заходах і змаганнях може розглядатися як похідна форма реалізації свободи пересування, що має комплексну конституційно-правову природу та поєднує особисті, соціальні й культурні елементи. Особливого значення набуває недопущення дискримінації у сфері спорту та забезпечення рівного доступу до спортивної інфраструктури й програм, що неможливо без належного конституційно-правового забезпечення свободи пересування.

Разом із тим у доктрині права висловлюється й позиція щодо соціальної природи права на свободу пересування, зокрема у зв'язку з його реалізацією через туризм. Соціальна мотивація туристичних подорожей (відпочинок, оздоровлення, пізнання) має значення, однак не є визначальною. Базовим критерієм залишається особиста свобода людини та її здатність самостійно обирати напрями й способи пересування.

Право на туризм і свободу туристичних подорожей поєднують риси кількох груп прав – природних, соціальних, політичних і культурних. Туризм виконує важливу культурну функцію, сприяючи духовному розвитку особистості, розширенню світогляду та формуванню толерантності. Доступ до духовних і культурних цінностей шляхом туристичних подорожей становить суспільне благо, що перебуває під охороною держави.

Туризм виконує культурну функцію, сприяє ознайомленню з духовними цінностями, розвитку національної ідентичності та патріотизму. Він формує умови для взаємоповаги, збереження традицій та історико-культурної спадщини, а також економічного розвитку через інвестиції у культурні об'єкти.

Міжнародно-правові акти, зокрема резолюції ООН, Гаазька декларація [12] та Глобальний етичний кодекс туризму [13], підтверджують соціальний, економічний, політичний і культурний вплив туризму. За допомогою туризму реалізуються права на відпочинок, оздоровлення, участь у культурному житті, доступ до інформації, безпечне середовище тощо. Водночас конституційні обов'язки – повага до природи та культурної спадщини (ст. 66), дотримання прав інших (ст. 68) – забезпечують відповідальне використання ресурсів [1].

Свобода пересування у спорті передбачає участь у змаганнях, тренуваннях і фізкультурно-оздоровчих заходах. Обмеження мобільності спортсменів чи дискримінаційні практики порушують конституційні права, що вимагає створення державою належних організаційних і правових умов.

Отже, права людини у сфері спорту і туризму базуються на свободі пересування, особистій свободі та гідності. Їх реалізація забезпечує фізичний, духовний і соціальний розвиток особистості, утверджує Україну як демократичну, правову та соціальну державу, а Конституція є фундаментом для правового регулювання цих сфер.

Конституція України посідає визначальне місце у правовому регулюванні туристичних відносин, забезпеченні охорони прав і законних інтересів людини та громадянина у сфері туризму, а також є фундаментом системи законодавства України про туризм. Як акт найвищої юридичної сили, вона закріплює базові та принципові положення щодо прав і свобод людини, визначає спрямованість діяльності держави та її відповідальність перед громадянином (ч. 2 ст. 3) [1].

Норми Конституції можна умовно поділити на загальні – що забезпечують реалізацію права на туризм у широкому контексті – та спеціальні «туристичні», спрямовані на розвиток туристичної діяльності й реалізацію прав на відпочинок, свободу пересування та інші суміжні права.

Загальні норми, зокрема ст. 1, визначають Україну демократичною та правовою державою. Верховенство права гарантує, що органи влади діють у межах закону, а права людини є пріоритетними. Це є підставою для належного правопорядку у сфері туризму, включаючи регулювання перетину державного кордону, страхування туристичних ризиків і забезпечення безпеки подорожуючих.

Соціальна держава (ст. 1) створює умови для гідного життя та всебічного розвитку особистості. Туризм виступає важливим чинником реалізації права на відпочинок, використання вільного часу та культурного розвитку. Держава забезпечує доступність туризму для всіх верств населення, особливо молоді, осіб з інвалідністю та людей похилого віку, встановлюючи додаткові гарантії державного захисту.

Принцип рівності та недискримінації (ст. 24) застосовується також у фізичній культурі і спорті [1]. Реалізація прав у спортивній діяльності включає доступ до інфраструктури, участь у змаганнях, освіту та підготовку, а також створення умов для соціально вразливих груп.

Соціальні, культурні та економічні права людини (ст. ст. 45, 48, 49, 54, 50) безпосередньо пов'язані з туризмом [1]. Туризм сприяє культурному та духовному розвитку, взаємопізнанню народів, збереженню історико-культурної спадщини та природних ресурсів, а також економічному розвитку через підприємництво й залучення інвестицій.

Конституція закріплює обов'язки громадян щодо збереження природи і культурної спадщини (ст. 66), дотримання прав інших (ст. 68) та гарантує систему конституційних механізмів захисту (ст. ст. 55, 56, 59) [1].

Принцип поділу влади (ст. 6) забезпечує функціональне розмежування повноважень органів держави, що важливо для формування законодавчої бази туризму та її практичної реалізації, включно з безпекою туристів, спрощенням формальностей і захистом прав соціально вразливих груп [1].

Таким чином, Конституція України визначає правові та соціальні засади розвитку туризму, гарантує свободу пересування, відпочинку, культурного й духовного розвитку, а конкретні механізми реалізації цих прав деталізуються на рівні поточного законодавства.

Важливою передумовою туристичної діяльності є реалізація культурно-духовних прав людини (ст. 54) [1]. Туризм сприяє духовному, культурному та пізнавальному розвитку особистості, ознайомленню з історико-культурною спадщиною, формуванню патріотичних почуттів і толерантності. Сучасний туризм стимулює міжкультурне спілкування, зміцнює міжнародне співробітництво та взаєморозуміння між народами, виступає проявом «народної дипломатії» і підвищує відкритість суспільства до глобальної інтеграції. Державна туристична політика повинна ґрунтуватися на принципах поваги та охорони культурної спадщини, забезпечуючи доступ туристів до пам'яток і музеїв.

Реалізація природних і громадянських прав (ст. ст. 28, 34, 48, 50) має ключове значення для здійснення права на туризм, включаючи доступ до достовірної інформації про умови подорожей, екологічну безпеку та якість довкілля [1]. Туризм стимулює державу до розробки екологічної політики, створення національних парків і заповідників та популяризації природоохоронної освіти.

Економічні права та свободи людини, зокрема право на підприємницьку діяльність і захист прав споживачів (ст. 42), тісно пов'язані з туризмом як сферою економічної активності, що сприяє розвитку держави, створенню робочих місць і задоволенню потреб туристів [1].

Конституційні обов'язки громадян (ст. ст. 66, 68) передбачають дотримання законів, збереження природи та культурної спадщини. Конституційні гарантії, включно з правом на судовий захист (ст. 55), відшкодування шкоди (ст. 56) і правову допомогу (ст. 59), забезпечують реалізацію цих прав [1].

Свобода пересування у спорті має специфіку, зумовлену тренуваннями, змаганнями й міжнародною мобільністю спортсменів. Необґрунтовані обмеження можуть розглядатися як втручання у конституційні права людини. Держава зобов'язана створювати правові та організаційні умови для реалізації спортивних прав, враховуючи міжнародні стандарти.

Отже, права людини у спорті та туризмі мають спільну конституційно-правову природу, базуються на свободі пересування, особистій свободі й визнанні гідності людини. Водночас спорт є самостійним напрямом реалізації прав, що поєднує соціальні, культурні та особисті аспекти. Реалізація цих прав забезпечує фізичний, духовний і соціальний розвиток особистості та формування України як демократичної, правової та соціальної держави.

Розвиток туризму стимулює збереження історико-культурної спадщини, інвестиції у сферу культури та реалізацію економічних прав людини. Це узгоджується з положеннями міжнародно-правових актів у сфері туризму, зокрема Манільською декларацією зі світового туризму 1980 р. [11], Гаазькою декларацією з туризму 1989 р. [12] та Глобальним етичним кодексом туризму 1999 року [13].

Конституція України посідає визначальне місце у правовому регулюванні туристичних і спортивних відносин. Як акт найвищої юридичної сили вона закріплює засади гарантування прав і свобод людини та визначає відповідальність держави за їх забезпечення (ст. 3). Доцільно виокремити норми загального характеру, що створюють правові передумови реалізації права на туризм і спорт, та спеціальні норми, спрямовані на забезпечення свободи пересування, відпочинку й охорони здоров'я.

Проголошення України правовою та соціальною державою (ст. 1 Конституції України) зумовлює обов'язок держави створювати умови для гідного життя і всебічного розвитку особистості. Туризм і спорт у цьому контексті виступають інструментами реалізації соціальних прав людини, відновлення її фізичних і духовних сил, підвищення якості життя. Особливого значення набуває забезпечення доступності туризму й спорту для соціально вразливих груп населення на засадах рівності та недискримінації.

Свобода пересування у сфері спорту має власну специфіку, зумовлену змагальним характером спортивної діяльності та міжнародною мобільністю спортсменів. Необґрунтовані обмеження такої мобільності можуть розглядатися як втручання у здійснення конституційних прав і свобод, що покладає на державу обов'язок створювати належні правові та організаційні умови для їх реалізації.

Висновки. Права людини у сфері спорту та туризму мають спільну конституційно-правову природу і ґрунтуються передусім на свободі пересування, особистій свободі та принципі поваги до людської гідності. Реалізація цих прав є важливим чинником фізичного, духовного та соціального розвитку особистості й відповідає конституційній моделі України як демократичної, правової та соціальної держави. Свобода пересування виступає ключовою правовою передумовою здійснення туристичної діяльності та участі особи у спортивних і фізкультурних заходах. Туризм сприяє культурному, духовному та економічному розвитку суспільства, формуванню міжкультурної взаємодії, тоді як спорт і фізична культура реалізуються через забезпечення мобільності особи, доступу до відповідної інфраструктури, участі у змаганнях та розвитку міжнародного співробітництва. Конституція України є основою правового регулювання відносин у сфері спорту та туризму, закріплюючи принципи рівності, недискримінації, державних гарантій захисту прав людини, а також взаємних прав і обов'язків громадян. Конкретизація механізмів реалізації відповідних прав здійснюється у положеннях поточного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/sp:max10#Text> (дата звернення 05.01.2026).
2. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. К.: Ін юре, 1997. 496 с.
3. Миколаєнко Ю.І. Змістовне наповнення прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. – 2017. Вип. 29. С. 71-77. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/20>.

4. Баймуратов М. Нормативно-правовий договір як джерело конституційного права України. *Юридичний вісник*, 1998. № 1. С. 88-91.
5. Голубка І.І. Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 –конституційне право; муніципальне право. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2016. 17 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/8500>.
6. Кириченко Ю.В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2017. 540 с. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2025/09/Курченко_monograph.pdf.
7. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
8. Малеш Ю.І. Право на свободу пересування в умовах війни. Том 3 № 81 (2024): *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. С. 330-334. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.50>.
9. Міхневич Л.В. Свобода пересування: проблеми кореляції публічно правового та приватно правового підходів // *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 161-166. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.27>.
10. Barnidge R.P., Jr. Human Rights, Free Movement, and the Right to Leave in International Law / Colin Harvey, Robert P. Barnidge, Jr. *International Journal of Refugee Law*, Volume 19, Issue 1, March 2007, Pages 1-21. DOI: 10.1093/ijrl/eel025.
11. Манільська декларація зі світового туризму: прийнята Всесвітньою конференцією з туризму 27 вересня – 10 жовтня 1980 р. (м. Маніла). URL: <https://www.unwto.org/archive/global/code-ethics/manila-declaration-world-tourism> (дата звернення 05.01.2026).
12. Гаазька декларація з туризму: прийнята Міжпарламентською конференцією з туризму 10–14 квітня 1989 р. (м. Гаага). URL: <https://www.unwto.org/archive/global/code-ethics/hague-declaration-tourism> (дата звернення 05.01.2026).
13. Глобальний етичний кодекс туризму: прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї Всесвітньої туристичної організації від 1 жовтня 1999 р. URL: <https://www.unwto.org/global-code-of-ethics-for-tourism> (дата звернення 05.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Опанасюк Н.А., Антоненко І.Я., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0